

15. Проект издания юбилейного сборника Лохвицкого уезда // КС. – 1903. – Т. LXXXIII.
 16. Текущие известия // КС. – 1904. – Т. LXXXIV.
 17. Мирний П. Пропавша сила // Киевская Старина. – 1903. – Т. LXXXIII.
 18. Хатемкин А. Земский гласный // КС. – 1900. – Т. LXXI.

Krot L.Ī., Krot V.Ī. Illustration of zemskiy's institutions activity on the pages of «Kievskaya Starina». In the article were analysed some publication's, which were devoted to zemskiy's institutions activity and which were printed in magazine «Kievskaya Starina». Particular attention was focused on their efforts for development ukrainian language and culture.

Key words: «Kievskaya Starina», zemstvo, language, culture, chronicles.

I. Г. Клер

ДІЯЛЬНІСТЬ ГРОМАД НА ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ У 1860-х рр.: СУЧАСНА ІСТОРИОГРАФІЯ

У статті розглядається історіографічний аспект щодо діяльності громадівського руху на території західноукраїнських земель у 60-х рр. XIX ст. Особливу увагу приділено просвітницькій діяльності членів громад. Охарактеризовано особливості розробки цієї теми на початку XXI ст.

Ключові слова: громадівський рух, народовці, західноукраїнські землі, Галичина, Закарпаття, Буковина.

Історія розвитку на території українських земель немислима без подій, які відбувалися на західноукраїнських землях. У той час, коли східна Україна була у складі Російської імперії, що проводила жорстоку політику відносно розвитку української культури, на Західній Україні австрійська влада більш лояльно ставилася до національно-культурної діяльності українського населення. Український громадівський рух, який був започаткований утворенням громад у Петербурзі, Києві, Полтаві, Одесі та інших містах Наддніпрянської України, з часом поширився й на західноукраїнських землях, за допомогою ідей громадівців щодо українського національного відродження, значного друкування україномовної літератури, а також утворення періодичних видань, де були надруковані твори українських письменників. Це підняло населення Західної України на підтримку українського національного руху та утворення громад. Не дивлячись на те, що на цій території громадівський рух не мав такого розмаху, як на Наддніпрянській Україні, він загалом відображав його основні тенденції другої половини XIX ст.

Вивчаючи роботи сучасних дослідників про громадівський рух на західноукраїнських землях у 1860-х рр., потрібно відзначити важливість цієї проблеми, за дослідження загальноукраїнського виміру. Історіографічний період 1990-ті рр. – початок XXI ст. окреслюється більш об'єктивними оцінками істориків щодо діяльності громад в Західній Україні. Серед сучасних дослідників слід виділити О. Збожню, В. Пащука, І. Райківського, В. Філіпчука, О. Федорука та ін. Ними була започаткована сучасна історіографія проблеми, що стала підґрунтям для подальшого дослідження проблеми. Окреслена нами проблема поки ще не висвітлювалася в наукових працях. Останні історіографічні студії про висвітлення питань діяльності громад на західноукраїнських землях протягом 1860-х рр. стосувалися радянських досліджень. У сучасній українській історіографії сталим є інтерес до зазначеної теми, а отже, є потреба її історіографічного аналізу.

На думку В. Пащука, перші таємні організації «народовців» були створені студентами, гімназистами й семінаристами спочатку у Львові протягом 1861–1862 рр., а вже 1863 р., за допомогою громадівського

діяча Д. Тянякевича, вони діяли у Тернополі, Самборі, Перемишлі, Дрогобичі, Бережанах, Станіславі. Дослідник звернув увагу на встановлення точної дати зародження «українофільства». Проаналізувавши низку документів, він дав підставу вважати, що «рубіж 1860–1861 рр. став початком виникнення нового руху» на західноукраїнських землях. Серед представників українського руху, які започаткували його, він називав В. Шашкевича та Д. Тянякевича, які першими на західноукраїнських теренах наприкінці 1850 – на початку 60-х рр. прониклися національними ідеями [1, 257]. Виділивши Д. Тянякевича, якому належить найактивніша діяльність щодо створення громад у Львівській духовній семінарії, у гімназіях Самбора, Перемишля, Станіслава, Бережан, Тернополя, Дрогобича [1, 260]. Вчений також відзначив, що про український рух на Наддніпрянській Україні у Львові повідомив В. Бернатович. Його інформація викликала значний інтерес у галичан. Українська галицька молодь почала творити, на зразок Київської громади, свої товариства. Згідно В. Пащука, велике значення мав переїзд до Львова наприкінці 1861 р. патріотично налаштованих, талановитих людей – Є. Згарського, Ф. Заревича та К. Климовича [1, 259].

Розглядаючи періодизацію «народовського руху», В. Пащук виділив період 1860–1866 рр., коли у Східній Галичині студенти, разом з гімназистами, утворювали громади [1, 256]. Дослідник намагався з'ясувати питання зародження громадівського руху в Галичині. За його словами, на піднесення національного духу української молоді в Галичині, мали вплинути наступні чинники: «У 50-х рр. в Австрійській імперії прийшов час лібералізації...; в Галичину потрапили твори письменників з Наддніпрянської України... відродження й актуалізація ідей “Руської Трійці” і революції 1848 р.» [1, 257].

В. Пащук відзначив, що перша громада на західноукраїнських землях була утворена восени 1861 р. і вже 1862 р. з'явилося перше академічне товариство без статутів під назвою «Січ». Дослідник, розглядаючи це товариство, зазначив, що більшість його діячів були членами громад. Серед них треба відзначити В. Бучацького, І. Добрянського, Ф. Заревича, В. Качалого, К. Сушкевича, Д. Тянякевича, В. Шашкевича, В. Ямінського [1, 259]. Діяльність товариства «Січ» була недовгою – до осені 1863 р., коли значна частина його членів виїхала зі Львова. На думку вченого, незважаючи на те, що була закрита «Січ», рух не припиняв свого існування. Аналізуючи діяльність громадівського руху на західноукраїнських землях, він розглядав і періодичні видання, що з'явилися за допомоги студентської громади. До їх числа автор відніс літературно-політичні часописи «Вечерниця», «Мета», «Нива» та «Русалка».

Так, група з 10 студентів у жовтні 1863 р. започаткувала український часопис народницького напрямку «Мета», редактором якого був К. Климович. Серед його членів історик відзначав Л. Крицького, Л. Лопатинського та Л. Лукашевича [1, 260]. Дослідник вказав, що часопис утверджував «доктрину націоналізму – комплексний політичний розвиток українців на власній національній основі». Вже у грудні 1865 р. «Мета» припинила існування. В. Пащук відзначив, що з 1865 р. виходив науково-літературний часопис «Нива», що був продовженням «Вечерниці» та Петербурзької «Основи». Цей журнал був важливим, оскільки займався друкуванням художніх творів. Усього вийшло 20 номерів, під редакцією К. Горбала. Продовженням його був часопис «Русалка», який вийшов у світ 1866 р. Усього було 12 номерів, під загальною редакцією В. Шашкевича [1, 262]. Виходячи з документальних мате-

ріалів, дослідник зауважив, що український рух тривав до 1866 р., причиною чого стали «виступи поляків, зокрема гр. Борковського в галицькому сеймі проти русинів». Незважаючи на це, в наступні роки рух продовжувався, але вже в іншій формі [1, 260–261].

Історик О. Збожна, розглядаючи український громадський рух, також звернула увагу на утворення громад у межах західноукраїнських земель. Дослідниця відзначила, що вони походили з покоління дітей членів «Руської трійці». На її переконання, «галицька учнівська й студентська юнь отримувала книжки, часописи, не лише знала про діяльність «Троади», а й заснувала свої «Троади» у Львові, Тернополі, Станіславі, Дрогобичі, Чернівцях, Самборі, Бережанах, Перемишлі». Ольга Михайлівна розглянула вплив ідей І. Франка на діяльність видатних членів громади, серед яких були П. Куліш, Д. Танкевич, О. Терлецький [2, 14]. Значну увагу вона приділила питанням діяльності Тернопільської громади. Зокрема відзначила засновника громади – І. Пулюя, який наголошував на тому, що українцям потрібно ознайомитися з історією свого народу, його літературою та розмовляти рідною мовою. Відтак, вона дійшла висновку, що, на відмінну від громад Наддніпрянської України, у 1860-х рр. до складу Тернопільської громади ретельно обирали членів, які склали присягу на вірність. На перше місце у Тернопільській громаді ставили навчання. Поряд з цим, з'явилися бібліотеки, народовські часописи «Вечерниці», «Мета», «Нива», «Русалка» тощо [2, 15].

Я. Грицак відзначив, що громадський рух на західноукраїнських землях зародився на початку 1860-х рр. Він не називав діяльність конкретних громад, але розглянув відомих їх діячів – Ф. Заревича, Є. Згарського, К. Климовича, Д. Тянякевича, В. Шашкевича. Автор відзначив, що протягом 1862–1866 рр. у Львові виходили літературні часописи «Вечерниці», «Мета», «Нива», «Руслан». Ярослав Йосипович проводив паралель між громадами Наддніпрянської України та західноукраїнськими товариствами 60-х рр. XIX ст. Вчений зазначив, що «народовці мали сильні впливи у студентських організаціях – громадах, які виникали і діяли за зразком Київської громади (перша така громада виникла у Львові 1863 р.)». 1868 р. у Львові, зусиллями «народовців» було створене товариство «Просвіта», яке видавало популярні українські книжки, засновувало читальні й охоплювало своїми впливами широкі селянські маси [3, 76].

На думку Л. Кормич, у період, коли на території Наддніпрянської України відбувалася заборона україномовних видань, щоб уникнути занепаду української культури, громадським діячам – М. Драгоманову, О. Кониському, П. Кулішу вдалося активізувати співробітництво з громадивцями західноукраїнських земель. Вони встановили зв'язок з українцями Галичини – «народовцями», результатом чого, за словами вченого, було утворення «Просвіти», «за ідейної і матеріальної підтримки представниками з Великої України і безпосередньо за організаційної участі українців Галичини» [4, 314]. Розглядаючи український громадський рух на Західній Україні, дослідниця проаналізувала діяльність «Просвіти», виділивши її мету – поширення освіти та розвиток національної свідомості українців. Авторка також звернула увагу на діяльність голови «Просвіти» А. Вахнянина та громадського діяча О. Кониського. Це товариство мало велике значення для поширення досягнень української культури, створюючи хати-читальні в селах Західної України, видаючи друком книжки українською мовою для дітей і дорослих, відкриваючи недільні школи [4, 315].

Свою чергою, О. Федорук звернув увагу на поезію Т. Шевченка, яка протягом 1860-х рр. мала великий вплив на галицьку молодь, пробудивши в ній національні почуття. Дослідник зазначав, що саме через це в Західній Україні, а особливо в Галичині, розгорнувся громадський рух, маючи певні особливості. В першу чергу, О. Касянович вказував на роль літературного процесу в українському русі Галичини на початку 1860-х рр., відзначаючи дві культурно-естетичні й світоглядні парадигми. Виразники однієї з них продовжували розвивати традицію попередньої доби, засновану на церковнослов'янській писемності, інші – проголосили себе спадкоємцями ідейних настанов «Руської Трійці» та задекларували намір духовно й формально злитися з літературою Наддніпрянщини. Цим автор хотів відзначити взаємозв'язок української літератури Західної з Наддніпрянською Україною. Друкованим органом галицьких народовців був літературний часопис «Вечерниці», який видавався протягом 1862–1863 рр. [5, 56].

Водночас О. Федорук розглянув діяльність західноукраїнського друкованого органу «Мета», який був пов'язаний з громадським рухом. Він звернув увагу на те, що в «Меті» була опублікована низка статей просвітницького характеру, серед яких і праця відомого громадського діяча Д. Тянякевича – «Письмо до громади». Ця стаття, за погляду О. Касяновича, викликала серед молоді загальне піднесення й сприймалася як програмний документ раннього народництва, відкритого протистояння виразників двох галицько-українських культурних парадигм. Крім цього, автор звернув увагу не тільки на друковані органи громадівців Західної України, але також розкрив діяльність українського письменства у Галичині. Використовуючи літературно-критичні праці П. Куліша, спрямовані на осмислення та обстоювання процесів національно-культурного відродження, громадські діячі західноукраїнських земель розповсюджували ідеї культурного відродження [5, 57]. О. Федорук зазначив, що вплив П. Куліша на літературний процес Галичини у 1860-х рр. був дієвим і ширився пересвідченням, почасти ініційованим ним самим, ніби він є наступником Т. Шевченка, продовжувачем його суспільно-літературної справи [5, 57–58].

Спільна робота О. Кузьмінця й О. Цапко – «Кость Панківський – видатний діяч українського громадсько-політичного руху», розкриває громадську діяльність К. Панківського на західноукраїнських землях протягом 1860-х рр. Дослідники розглянули життєвий шлях громадівця, питання щодо формування його поглядів. За словами авторів, він був «переконаним українофілом і народовцем». У цей час він активно починав співпрацювати з «Просвітою», яка відіграла певну роль у розвитку громадського руху на Західній Україні, оскільки активну роль в ньому відігравали галицькі громадівці [6, 42]. О. Кузьмінець звернув увагу на провідних членів Львівської громади – Д. Гладилевича, Ю. Целевича, О. Стефановича. Досить загально автор окреслив їх діяльність, хоча наголосив, що вони вбачали вихід із складного культурного становища у розвитку національної кооперації [6, 43].

І. Райківський відзначив, що, серед перших громад, які виникли на Західній Україні, були Львівська та Станіславська, вказавши, що їхнє утворення відбулося на початку 1860-х рр. Ігор Ярославович звернув увагу також на громадівців Бережан, Львова, Станіслава, Тернополя, які спільно заснували журнал «Правда». Вже з 1 квітня 1867 р. це періодичне видання на кілька десятиліть стало провідним органом народовсь-

кої течії в Галичині. Дослідник зазначив, що, серед громадських товариств на Прикарпатті, активну діяльність розгорнула «Просвіта». Він розглянув головну її управу, що виникла у Львові 1868 р., переконуючи, що повітові філії товариства існували у Станіславові, Коломиї, Рогатині тощо [7, 4].

Український дипломат В. Філіпчук, аналізуючи національне відродження на Буковині, зазначив, що на цій території воно почалося пізніше, ніж на інших українських землях. Це було зумовлено відсутністю зв'язку з рештою українських земель, негативним ставленням австрійської влади до виявів національного життя українців. На думку автора, зародження національного руху на Буковині було зумовлене активізацією громадського руху в Галичині, поширенням національної думки та літератури з Наддніпрянщини та появою значної кількості діячів, які підтримували рух. В. Філіпчук опустив питання про громади Буковини відзначивши лише діяльність громадівців Ю. Федьковича та братів Воробкевичів [8, 83].

Досліджуючи чинники, що визначали розвиток громадського руху на Буковині, вчений довів, що сюди надходили твори Т. Шевченка, В. Шашкевича та інших авторів. Газети «Слово» та «Правда», які випускали буковинці, були тут основним джерелом піднесення національного руху [8, 85]. Зростання ж кількості національно свідомих українців серед буковинців було повільним. Вони стежили за розвитком галичан, відбувалася полеміка з ними щодо національного усвідомлення у львівській газеті «Слово», де друкувалися дописи й про Буковину. Василь Олександрович відзначив, що визначним чинником активізації українського відродження на Буковині з середини 1860-х рр. стала нова ліберальна політика австрійської влади відносно національного питання [8, 84].

Таким чином, в результаті історіографічного аналізу питання щодо діяльності громад на західноукраїнських землях у 1860-х рр., приходимо до висновку, що ця наукова проблема певною мірою висвітлювалася наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. Сучасна історіографія проблеми простежується у спеціальних працях, присвячених дослідженню громад та в роботах, які розглядають їх опосередковано. Серед дослідників громад Західної України необхідно відзначити О. Збожню, В. Пашука, І. Райківського, В. Філіпчука, О. Федорука та ін. Ними були досліджені питання створення та діяльності громад на території Західній Україні, проаналізована діяльність відомих членів громад – Ф. Заревича, Є. Згарського, К. Климковича, І. Пулюя, Д. Танячківича, В. Шашкевича, періодичних видань «Вечерниці», «Мета», «Нива», «Русалка». Варто також глибше дослідити історіографію означеної проблеми початку ХХ ст., оскільки саме тоді була закладена основа наступних досліджень.

1. Пашук В. Зародження народного руху в Галичині 60-ті рр. ХІХ ст. // Львівський історичний музей: Наукові записки. – 1998. – Вип. VII.
2. Збожна О. Всеукраїнські молодіжні товариства «Громади» віхи, програми, мрії // Науковий світ. – 2011. – № 3.
3. Грицак Я.І. Нарис історії України: формування модерної української нації ХІХ–ХХ ст. – К., 2000.
4. Кормич Л.І., Багацький В.В. Історія України від найдавніших часів і до ХХІ ст.: Навч. пос. – Х., 2004.
5. Федорук О. До історії становлення культури Шевченка у Галичині у 60-х рр. ХІХ ст. (Народовці й Куліш) // Київська старовина. – 2001. – № 4.
6. Кузьмінець О., Цапко О. Кость Панківський – видатний діяч українського громадсько-політичного руху // Розбудова держави. – 1997. – № 3.
7. Райківський І. Ідея національної єдності України в гро-

мадському житті Прикарпаття ХІХ – початку ХХ ст. // Історія України. – 2012. – № 9–10.

8. Філіпчук В. Початки українського національного відродження на Буковині // Укр. іст. журн. – 1999. – № 2.

Klier I.G. The societies activities in the West Ukraine in the 1860's: modern historiography. In the article the historiographical aspect of community movement on the Western Ukraine territory in the 60's of the XIX century. Particular attention is paid to the community's educational activities. The features of this theme development at the beginning of the XXc. are characterised.

Key words: communities' movement, populists, Western Ukraine, Galicia, Transcarpathia, Bukovina.

С. Г. Пошивайло

УКРАЇНСЬКІ КЕРАМОЛОГІЧНІ СТУДІЇ В РОКИ ПЕРШОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

У статті подано історіографію праць, присвячених проблематиці гончарства, які було опубліковано в роки Першої світової війни. З'ясовано, що у цей період побачили світ тунтовні праці, в яких відображено стан тогочасного гончарного промислу, порушено актуальні проблеми гончарів-кустарів і промислових підприємств.

Ключові слова: українська керамологія, Перша світова війна, гончарство.

Одним із важливих хронологічних аспектів вивчення історії розвитку української керамології є 1860–1910-і рр., що стали початковим періодом не лише накопичення значного масиву фактів і спостережень, пов'язаних із традиційним гончарством, але й зародження та становлення української керамології як науки [1, 169]. У цьому часовому проміжку та перебігу формування джерельної бази керамологічних студій виділяються роки значного піднесення й спаду.

Зокрема впродовж Першої світової війни спостерігалася стагнація наукової діяльності й, відповідно, різке зменшення публікацій про стан і перспективи розвитку традиційного гончарства, академічної кераміки, в тому числі фарфору й фаянсу. З-поміж найбільш значущих праць тієї доби, вчені відзначають брошуру «Санитарно-гигиеническое положение гончарства в Подольской губернии» (1915), монографію «Кустарные промыслы Подольской губернии» (1916) О. Прусевича [2–4] та дослідження Б. Лисіна – «Глини і глиняна промисловість на Україні. Черепиця, звончак для шляхів, труби, фарфор, фаянс, цемент, шкло» [5].

Матеріали, викладені в обох роботах О. Прусевича, були зібрані ним під час експедиційного обстеження гончарного промислу в Подільській губ., за дорученням Губернської земської управи з 22 січня до 15 липня 1913 р. Всього було обстежено 77 населених пунктів. Дослідник вже 1913 р. опублікував працю «Обзор данных о кустарных промыслах Подольской губернии», в якій подавав осередки поширення гончарства та частково описував умови збуту, асортимент та тогочасні ціни на продукцію. [2]

Працю «Санитарно-гигиеническое положение гончарства в Подольской губернии» [3] написано за власної ініціативи дослідника, оскільки збирання даних про шкідливості гончарного виробництва не входило до переліку основних завдань земства. Вона була першою спеціальною розвідкою в Україні, де зверталася увага на важливому аспекті гончарського виробничого й повсякденного побуту. О. Прусевич подав описи житлових приміщень і майстерень гончарів, навіть вирахував обсягом повітря, що припадає на одну людину, силу світла в майстернях, з'ясував харчовий раціон гончарів, шкідливий вплив свинцю на людський організм.

У дослідженні «Кустарные промыслы Подольской губернии. Гончарный промысел» [4] вчений подав